

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ İLK VATANDAŞLIK KİTAPLARINDAN BİRİ OLAN “REHBER-İ İTTİHAD”IN İÇERİK ANALİZİ

Doğan DUMAN*
Erhan TUNA**

ÖZET

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet'in ilanı (1908) ile yeni bir dönem başlamıştır. Yeni bir insan profilinin yetiştirilmesi bu dönemin hedefidir. Bu hedefi gerçekleştirmek için hürriyetin ilanından hemen ardından “Malumat-ı Medeniye” dersi müfredata konmuştur. Bu ders Cumhuriyet dönemi boyunca yurt bilgisi, vatandaşlık bilgileri, vatandaşlık ve insan hakları eğitimi gibi isimler altında okutulan derslerin ilk dayanak noktasıdır.

Çocuğun sadece ailesine ait olmadığı, yarının geleceği olarak görüldüğü bu dönemde okul bir toplumsallaştırma aracı olarak daha fazla önem kazanmıştır. Meşrutiyet değerleri ile donatılmış bir nesil yetiştirmek için de adı geçen ders müfredattaki yerini almıştır. Büyük beklentilerle okutulan bu dersin, ders kitaplarının ivedi olarak hazırlanması dikkat çekicidir. Ders kitabı yazarlarının bu konuda batıdan, özellikle Fransa'dan etkilenecek bir altyapıya sahip oldukları görülmektedir. Araştırmada “Malumat-ı Medeniye” dersi ile ilgili ilk kitaplardan birisi olan Rehber-i İttihad' incelenmiştir.

İlkokul çocukları için yazılan bu kitabın satır aralarında orijinal bilgilere ulaşmak mümkündür. Sadece bugün aynı şekliyle kullanılan “Millet Meclisi” tabirinin ilk kez kullanılması bile eserin incelenmesi için yeterli bir sebeptir. Bunun yanında o günlerin resmi ideolojisi olan Osmanlıcılığı işleme iktidara ve meşrutiyet değerlerine ilişkin bakış açısı oluşturması, satır aralarında II. Abdulhamid dönemini yermesi ve gerçeklerden kopmayarak ziraat ile ilgili konulara geniş bir yer ayırması kitabın diğer özellikleri arasındadır. Kitabın dilinin övgüyü hak edecek derecede olması, “uhrevi” konulara neredeyse hiç değinmemesi ve siyasi olaylarda yazarın dünya görüşü ile yazıldığı dönemin atmosferini yansıtmaması yukarıdaki özelliklere eklenebilir.

Sonuç olarak günümüzden tam bir asır önce bağımsız bir ders olarak okutulmaya başlanan “malumat-ı medeniye” dersi için yazılan ilk kitaplardan birisi Rehber-i İttihad'dır. Bu eser Osmanlıcılık ideolojisinin, 31 Mart Olayı'nın izlerinin ve yazarının özellikle siyasi konularda ortaya çıkan dünya görüşünün etkisi ile yazılmıştır. İktidarın meşrutiyet değerlerini okul aracılığı ile çocuğa ulaştırmasına cevap veren bir özelliktedir.

Anahtar Kelimeler: Rehber-i İttihad, Müstecabizade İsmet, Vatandaşlık eğitimi.

* Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi, El-mek: dogan.duman@deu.edu.tr

** Öğretmen, MEB, Hatice Hanım İlköğretim Okulu, El-mek: er.tuna@hotmail.com

---

CONTENT ANALYSIS OF "REHBER-İ İTTİHAD", ONE OF THE FIRST CITIZENSHIP BOOKS OF THE SECOND CONSTITUTIONAL MONARCHY ERA

ABSTRACT

With the declaration of the second constitutional period (II. Meşrutiyet 1908), a new period has begun, to create a new kind of human profile was the goal of this period. In order to realize his goal real, soon after the declaration of the Meşrutiyet 2nd, a new course called "Malumat-ı Medeniye" was added to the curriculum. This course was the first base of the other courses like "Yurt Bilgisi", "Vatandaşlık Bilgileri", "Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi" that were taught during the Republican Period.

In this period which a child not only belonged to his/her family but also was seen as the future of the tomorrow, schools have gain much more importance as a socializing agent. So as to create a new generation filled with the values of the Meşrutiyet, all the courses mentioned above took their place in the curriculum. However, hastily preparing the books of the courses taught with the great expectations is somewhat interesting. It is observed that course book writers were affected by the West especially France. In our research, we examined "Rehber-i İttihad" which was one of the first books related with the course "Malumat-ı Medeniye."

To get information between the lines of this book written for primary school children is possible. The first use of the expression "Nation Assembly (Millet Meclisi)" is solely a good reason to examine this work. The other features of the book are dealing with "Ottomanism," the official ideology of that period, to create a new viewpoint regarding to the values of the government and Meşrutiyet, to criticize Abdülhamit 2nd period and lastly to include extensive and true information about agriculture. Also, its effective language, almost no mentioning of "other world" topics and for political events the writer's common idea reflecting the atmosphere of the period its written in, can all be added to the features of the book mentioned above.

To sum up, "Rehber-i İttihad" is the first book written for "Malumat-ı Medeniye" course which was begun to be taught as a separate course a century ago. This book was written with the effects of the ideology of "Ottomanism," traces of the 31 March Incident and the writer's common view of especially political topics. This book is an answer to government's transmitting the values of the Meşrutiyet to school children through school.

Key Words: Rehber-i İttihad, Müstecabizade İsmet, Citizenship education.

Giriş

Araştırmanın temel konusu olan Rehber-i İttihad başlıklı kitap 1909 yılında Müstecabizade İsmet tarafından yazılmıştır. Kapak, fihrist ve ifade bölümleri dahil olmak üzere kırk sayfadan oluşmaktadır.

Analizi yapılan eser, kitabın ikinci baskısı olma özelliğini taşımaktadır. İzmir-Foça’da Keşişyan Matbaası’nda basılmıştır. Kitabın ilk baskısı aynı yıl Köylü Matbaası’nda basılmıştır(Serçe, 1996: 123).

II. Meşrutiyet dönemi vatandaşlık eğitimi üzerine kapsamlı bir araştırması olan Üstel, Rehber-i İttihad’a özel bir anlam yükleyerek onun “ilk” olma özelliğine vurgu yapar: “Çocukları geleceğin vatandaşları olarak bilgilendirme ve bilinçlendirmeye yönelik ilk kitap Müstecabizade İsmet tarafından ilkokul çocukları için yazılan Rehber-i İttihad’dır”(Üstel, 2005: 32).

Bu “ilk” olma özelliği kronolojik anlam taşımamaktadır. Çünkü Üstel, Selanikli Faik isimli ders kitabı yazarına da yer vermekte ve adı geçen kişinin kendisinin ulaşabildiği en erken tarihli Malumat-ı Medeniye kitabı yazarı olduğunu söylemektedir (Üstel, 2005: 34).

Doğan tarafından yapılan bir çalışmada da 1908 tarihli bir başka Malumat-ı Medeniye kitabına daha yer verilmiştir.¹

Kronolojik açıdan Rehber-i İttihad’dan önce yazılan birkaç vatandaşlık bilgisi olarak kabul edilebilecek kitap bulunmasına rağmen Müstecabizade İsmet tarafından ilkokul çocukları için yazılan Rehber-i İttihad birçok açıdan ilk olma özelliğini taşımaktadır. Örneğin, çocuklara görev duygusu aşılayan ve yaşamlarını biçimleme çabasındaki ilk kitaptır. Vatan, vatanseverlik, insaniyet, hürriyet, musavat, Meclis-i Mebusan ya da Millet Meclisi, askerlik gibi kavramlar ilk kez çocukların anlayabileceği bir dil ile, bir ders kitabında yer almaktadır. Ayrıca Millet Meclisi terimi ilk kez bu kitapta yer almıştır (Toprak, 1988: 158).

Görüldüğü gibi kimi araştırmacılar bu kitap için “ilk” derken, kitabın kronolojik önceliğine değil, içeriğindeki ve dilindeki özelliklerine vurgu yapmaktadırlar. Toprak’ın tespitlerine göre bu kitabın “uhrevi” bölümleri hemen hemen yok gibidir. Diğer bir deyişle kitap, “rasyonel” bilgi kaynağıdır (Toprak, 1988: 158).

Sadaka, temizlik gibi inancın da kapsamına giren konularda en küçük bir dinsel yaklaşım sergilenmemesi; askerlik ve askerlerin savaşlarda yaralanmaları ve ölmeleri üzerinde önemle durulmuş olmasına rağmen, şehitlik, gazilik kavramlarına hiç değinilmemesi Toprak’ın görüşlerini desteklemektedir.

Rehber-i İttihad’ın dönemin iptidai mekteplerinde yaygın biçimde kullanılıp kullanılmadığı bilinmemektedir (Özsarı, 2007: 242). Ancak dönemin ideolojik girdisi olan Osmanlılık ideolojisini esas alması², çocukların anlayabileceği sadelikte bir dil kullanması ve aynı yıl içinde iki baskı yapması gibi nedenlerden dolayı önemli bir eserdir. Ancak İttihat ve Terakki’nin yaşanan siyasal gelişmeler sonrasında Osmanlılık ideolojisini terk edip, Türkçülüğü devletin resmi politikasına dönüştürmesiyle Osmanlılık kaybeden değer durumuna gelince Rehber-i İttihad da unutulmaya yüz tutmuştur.

¹ Söz konusu kitap Doktor Hazık tarafından 1908 yılında İstanbul’da yazılmıştır. Bkz. Nuri Doğan (1993). *İlk ve Orta Dereceli Okul Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918)*, Ankara: Bağlam Yayınları, s.171.

² Huyugüzel, kitabın Osmanlılık ideolojisine yakınlığına dikkat çeker: “...İsmet Bey 1909 Ekim’inde İzmir’de Rehber-i İttihad adıyla ilkokullar için “ihtilaf-ı anasır”ı yok etmeyi amaçlayan bir ders kitabı da yayınlamış, bu kitap iki baskı yapmıştır.” Ö. Faruk Huyugüzel, (2004). *İzmir’de Edebiyat ve Fikir Hareketleri Üzerine Araştırmalar*, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı Kültür Yayınları, s.206.

1-Rehber-i İttihad'ın Analizi

1.1. Rehber-i İttihad ve Osmanlılık

Eser genel anlamda Osmanlılık ideolojisi üzerine kurulmuştur. Bunu ayrı başlıklar altında irdelenen Osmanlılık fikir örgüsüne ait hürriyet, adalet, uhuvvet, müsavat gibi kavramlar aracılığı ile daha net bir şekilde görmek mümkündür.

İmparatorluğun farklı renklerini bir arada yaşatmak için tutkal etkisi sağlaması beklenen Osmanlılık, Hürriyetin İlanı'ndan Balkan Savaşı'na kadar geçen dönemde özellikle de eserin yazıldığı 1909 tarihinde resmi ideoloji konumundadır. Esere verilen Rehber-i İttihad isminin de bu ideolojiyi anımsatır şekilde özellikle seçildiği düşünülmektedir. İttihad-ı anasırı sağlama rehberi şeklinde algılanabilecek bu isim bir yandan da İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni çağrıştırmaktadır. Bu yönüyle sadece kitabın adının, yazıldığı tarihte hangi dinamiklerin ön planda olduğunu göstermesi açısından her şeyi anlattığı ve ustaca seçildiği söylenebilir.

Eser incelendiğinde yalnızca bir yerde ifade bölümünde ideolojinin adı olan Osmanlılık tabirinin geçtiği ve önsöz niteliğindeki bölümde kitabın bu ideoloji çerçevesinde yazıldığının açıkça belirtildiği göze çarpmaktadır.

“Filhakika başka zaman için yaratılmış olan etfal-i vatanın bir gün gelip de aile riyasetlerine geçecekleri, Osmanlılığın nesl-i müstakbelini teşkil edecekleri nazar-ı dikkate alınırsa çocukların ne kadar metin usul-ı terbiyeye tabi olmaları lazım geleceği tasdik olunur.” (Müstecabizade İsmet, 1909: 3).

1.2. Rehberi-i İttihad ve Eşitlik Kavramı

Osmanlılık ideolojisinin payandalarından biri olan eşitlik kavramı kitapta açık ya da örtülü olarak karşımıza çıkmaktadır.

O günkü yaygın kullanım şekliyle müsavat olarak kitapta bir defa geçen eşitlik, “devletimizin kanunu yanında Osmanlıların hepsi bir olması demektir” (Müstecabizade İsmet, 1909: 16) cümlesi ile tanımlanır. Mutlak eşitliği dışlayan, modern bir yaklaşım ile yapılan kanun önünde eşitlik vurgusu görülür.

Eşitliğin kaynağının ne olduğu sorusunu yönelttiğimizde “bu bize Allah'ın verdiği en büyük haktır”(Müstecabizade İsmet, 1909: 16) cevabını alırız. İlahi menşeli bir eşitlik çıkarır yazar karşımıza. “Dünyaya gelirken birbirimizden farkımız yoktur” (Müstecabizade İsmet, 1909: 16) diyerek de doğum ile eşitlenen haklara bir referans çıkarılır.

Eşitliğin ceza verilirken ortaya çıkacağı teması baskındır “...kanun bu efendi bu bey bu paşa tanımaz. Kim yolsuzluk ederse ona ceza verir” (Müstecabizade İsmet, 1909: 16) cümleleri ile cezanın verilmesi için “yolsuzluk” suçunun işlenmesi manidardır. Bir önceki cümlede “Eskiden bazı insanlar yanlış olarak başka türlü düşünürlerdii.” (Müstecabizade İsmet, 1909: 16) denilerek önceden eşitliğe inanılmadığını ama şimdi temiz bir sayfa açıldığı vurgusu yapılır.

Bu temiz sayfada örtülü olarak eskisi gibi yolsuzluklara -kim yaparsa yapsın- yer verilmeyeceği anlamı ön plana çıkarılır. Bu yönüyle “vatandaşların eşitliği mutlakçı rejimin tarihe karıştığı en önemli göstergesidir.” (Üstel, 2005: 59).

Eşitlik vurgusu askerlik konusunda da kendini gösterir. Yalnız burada gayrimüslimlerin askerlik yapması ile ilgili olarak özel bir işaret gösterilmemiştir. II. Meşrutiyet ile değişen pek çok şey için “böyle değildi” denilerek ısrarla bir devr-i sabık oluşturulurken askerlik konusunda bir suskunluk tercih edilir. Hatta “askerlik bize atalarımızdan miras kaldı.” (Müstecabizade İsmet, 1909: 21) denilerek gayrimüslim unsur örtülü olarak ötekileştirilir. Böylece ittihad-ı anasırın “müsavat” payandasındaki çelişki sergilenmiş olur.

Turkish Studies

Fırsat eşitliği, eşitliğin alt başlığı olarak düşünebilecek bir kavramdır. Kitapta mesleklere ulaşabilme ile ilgili olarak bu alanda bir vurgu yapılmıştır:

"Kimimiz bu mağazaya kiminiz bir sanata girersiniz, kiminiz çiftçi, kiminiz memur olursunuz." (Müstecabizade İsmet, 1909: 19).

Burada memurluktan yola çıkarak kamusal görevlere ulaşabilmede de bir eşitlik olduğunun varlığı söylenilebilir.

Kitapta kadın erkek eşitliğine yönelik herhangi bir iz yoktur. Erkek öğrenciler göz önünde bulundurularak yazılmış bir kitap izlenimi edinilmektedir. Satır aralarında verilen örneklerde aşağıda görüleceği üzere hep erkek cinsiyeti kullanılmıştır.

"Mehmet, Dimitri, Karabet, Salamon hep bir mektebe gidiyorlardı." (Müstecabizade İsmet, 1909: 11).

"Ahmet siz altı aylık iken vefat etmiş olan ninenizi sever misiniz? Gördünüz mü Ahmet, ninenizi nasıl seviyorsunuz, size ondan bahs olduğu zaman nasıl gözleriniz yaşıyor." (Müstecabizade İsmet, 1909: 9).

"Peygamber Efendimiz Hazretleri'nin Kasım isminde bir oğlu vefat etmişti." (Müstecabizade İsmet, 1909: 38).

"Çocukların hepsi bu zavallının haline çok acıdılar, içlerinden en zengin olanı Dimitri bir kuruş, Mehmet'le Karabet ve Salamon birer ikişer metelik verdiler." (Müstecabizade İsmet, 1909: 11).

Kadın-erkek eşitliği gibi toplumsal ve ekonomik eşitliğe yönelik de herhangi bir işaret yer almamaktadır.

1.3. Rehberi-i İttihad ve Hürriyet Kavramı

Osmanlıcılık ideolojisinin bir diğer payandası olan özgürlük kavramına "hürriyet" şeklinde kitapta pek çok yerde değinilmiştir.

"...hürriyet demek başkalarına zararı dokunmayan her şeyi yapabilmek demektir." (Müstecabizade İsmet, 1909: 12) denilerek bu kavram tanımlanır. Yazar tanımı daha da kuvvetlendirmek için onu bir de zıddı ile anlatma tarzını dener. "Fakat yapılan şeyin başkalarına zararı dokunursa o zaman hürriyet olmaz. Ona zulm, tecavüz denir." (Müstecabizade İsmet, 1909: 12).

Kavramın tanımının hemen ardından aynı eşitlik de olduğu gibi hürriyetin menşesine yönelir. "...Allah'ın verdiği en mukaddes en büyük bir haktır ve hepimiz anamızdan hür olarak doğarız öyle yaşarız." (Müstecabizade İsmet, 1909: 12) cümleleri ile hürriyetin de tıpkı eşitlik gibi ilahi bir kaynağa dayandığı ve doğum ile başladığı belirtilir. Müsavat ile bir tür ikiz kardeş gibi anlatılan hürriyet için kimsenin elimizden alamayacağı eklenir (Müstecabizade İsmet, 1909: 12).

"Bu hakkımız sayesinde düşündüklerimizi açıkça söyler, öylece yazarız, istediğimiz gibi çalışırız." (Müstecabizade İsmet, 1909: 12) cümlesi ile sırasıyla düşünce ve kanaat özgürlüğüne, ifade ve basın özgürlüğüne değinilir. Düşüncelerin açıkça söylenip açıkça yazılmasına işaret edilmesi, II. Abdulhamid dönemindeki sansür uygulamasına yönelik bir eleştiriye akla getirmektedir.

10 Temmuz 1324 ve 14 Nisan 1325 hürriyete kavuşma tarihleri olarak veriliyor. Bunlardan ilki, II. Meşrutiyet'in gerçekleştiği 23 Temmuz 1908'e, diğeri 31 Mart Olayı'nın sona erdirildiği II. Abdulhamid'in tahttan indirilip yerine Beşinci Mehmet Reşat'ın tahta geçtiği 27

Nisan 1909 tarihine denk gelmektedir. Yazar, “bu iki gün biz Osmanlılar’ın en mübarek günleridir. Dünyada gün yüzünü bu günlerde gördük.” (Müstecabizade İsmet, 1909: 14) diyerek her iki tarihe de özel bir vurgu yapmaktadır. Bunun nedeni meşrutiyetin ilanı ile oluşturulan “Altın Çağ” düşüncesidir. Önceki dönem yani “devr-i hamidiye”, “karanlık çağ” haline getirilir. 31 Mart Olayı’ndan sonra II. Abdülhamit’in tahttan indirilip sürgüne gönderilmesi de bu “altın çağ”ın parlaklığını daha da artıracaktır.

Bu “altın çağ” a büyük bedeller ödeyerek geçildiği de anlatılmadan edilemez. “Hürriyet bize bedava verilmedi, alıncaya kadar senelerce ne sıkıntılar çektik. Ne belalar gördük, ne kanlar döktük. Vatanımızın en büyük, en değerli adamları hep bu yolda canlarını feda edip gittiler. Allan cümlesine rahmet eylesin. Onlar sayesinde ki bugün rahat yaşıyoruz.” (Müstecabizade İsmet, 1909: 14). Burada isim vermeden Mithat Paşa, Namık Kemal gibi ön plana çıkan kişilere gönderme yapılmaktadır.

“Bu kadar bedel ödenerek kazanılan hürriyeti canımızdan aziz bilip muhafazasına çalışalım.” (Müstecabizade İsmet, 1909: 14) denilerek sahiplenme bilinci aşılanır. Bu bilinç “hür olmayan insanın gördüğünüz hayvanlardan hiç farkı yoktur. Öyle hayvanca yaşamaktan ölüm çok hayırlıdır.” (Müstecabizade İsmet, 1909: 13) cümleleri ile pekiştiriliyor.

Kitapta hürriyetin keyfilik olmadığı da ısrarla vurgulanmaktadır. Bunda 31 Mart Olayı’nın ya da 1908 Devrimi’nin hemen ardından gelen kontrolsüz coşkunun rolü olabilir. Bu nedenle kanunlara uymanın hürriyetin teminatı olduğu farklı anlatımlarla öğrenciye sunulmuştur.

“Çünkü sen, ben hürüm diye aklına geleni yapmaya kalkacak olursan başkalarına zararın dokunur.” (Müstecabizade İsmet, 1909: 13).

“Kanun bir şey için bu şey (yapılmasın) demediyse kimse onu yapmayacaksın diyemez. Fakat kanun bu şey (yapılmasın) demiş de onu dinlemeyerek yapacak olursak hükümet yakalayarak cezalandırır.” (Müstecabizade İsmet, 1909: 13).

“Bazı cahil adamlar vardır ki hürriyetin manasını bilmediklerinden ben hürüm diye çok terbiyesizlik, kabalık ederler.” (Müstecabizade İsmet, 1909: 39).

Hürriyetin içinde yer olan, din ve vicdan hürriyetine yönelik herhangi bir işaret yer olmamaktadır.

1.4. Rehberi-i İttihad ve Uhuvvet Kavramı

Kardeşlik anlamına gelen o günkü yaygın kullanımı ile “uhuvvet” Osmanlılık fikrinin bir diğer payandasıdır. Uhuvvet olarak dört, kardeşlik olarak üç kez kitapta yer almıştır.

Müsavet ve hürriyette olduğu gibi ayrı bir başlık ile ele alınmamıştır. Vatan ve İnsaniyet maddesinin alt başlığı olarak “Uhuvvet-i Beşeriye” şeklinde kaleme alınmıştır. Bu kavramın öğrencilere sunumunda tanım ve menşee sıralaması görülmemektedir.

“İslam, Rum, Ermeni, Musevi her kim olursa olsun vatanımızın cümle evlatlarına ayrı ayrı -Osmanlı- hepsine birden -Osmanlı Milleti- denir. Bunların hepsi vatan kardeşidir.” (Müstecabizade İsmet, 1909: 7) denilerek devletin sınırları içerisinde yaşayan herkesin vatan kardeşi olduğu vurgulanmıştır. Dini ya da etnik aidiyetlerin vatan kardeşi olmaya engel olmadığı, kimliği ne olursa olsun Osmanlı olarak adlandırılacağı belirtilmiştir. Bu ifadeler kitapta Osmanlılık ideolojisinin en fazla kristalleştiği ifadelerdir.

“Devletimizin kanunun yanında birinin öbüründen hiçbir farkı yoktur. Hepsi birdir.” (Müstecabizade İsmet, 1909: 7) denilerek müsavet ile iç içe olan bir kardeşlik anlayışı satır aralarına yedirilmiştir.

Bu başka yerde “Mehmet, Dimitri, Karabet, Salamon hep bir mektebe gidiyorlardı. Birbirleriyle kardeş gibi geçinirlerdi. Çünkü hepsi bir vatanın evladı olduklarını, hepsi de Osmanlı bulduklarını hocalarından iyice öğrenmişlerdi.” (Müstecabizade İsmet, 1909: 11) İsimler bir etnik/dini şahs-ı manevi olarak kurgulanmıştır. Müslüman’ın Mehmet’e, Rum’un Dimitri’ye, Ermeni’nin Karabet’e, Yahudi’nin Salamon’a indirgenmesi, çocuğu soyut ağırlıklı olan bu düşünce sistemine yakınlaştırmıştır.

“Hocalarından iyice öğrenmişlerdi” denilerek yazar tarafından her ne kadar realite gibi sunulsa da bir ideal olan Osmanlılık fikrinin gerçekleşmesinde öğretmenlerden neler beklendiğinin anlaşılmasına dair ipuçları verir. Zaten kitabın “ifade” bölümünde yazar muallimin-i kiram” için “risalenin müstemil bulunduğu mebahisi çocuklara etrafıyla izah edip anlatmak kendilerine aittir” diyerek öğretmenlere bu konuda bir görev yüklemektedir (Müstecabizade İsmet, 1909: 3)

Kitabın içerisinde pek çok kez serpiştirilen ve daha çok müsavat ve uhuvvet kavramlarına delil gibi sunulan etnik/dini sıralamanın her seferinde aynı şekilde yazılması (İslam-Rum-Ermeni-Yahudi) dikkat çekicidir. Bu durum hala Osmanlı toplum düzenindeki geleneksel anlayışın izlerinin devam ettiğini göstermektedir.

Kitabın yazıldığı 1909 yılında hala 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nin yürürlükte olduğu da unutulmaması gereken bir gerçektir. Bu nizamnameye göre Müslim ve gayrimüslim çocukları ayrı sıbyan ve rüştiye okullarına gitmektedir (Üstel, 2005: 179). Bu durumda Mehmet, Dimitri, Karabet, Salamon’un aynı mektebe gitmesi temenniden öteye geçmemektedir.

Eşitliğe eklenen bir kardeşlik vurgusunun hakim olduğu kitapta yazar önce Osmanlı sınırları içindeki kardeşliği ve eşitliği gerçekleştirir. Daha sonra da diğer insanların kardeşliğine ve eşitliğine yönelir. “Bütün insanlar, insan oldukları için kardeşler.”, “Ahali milletin azası olduğu gibi milletler de insanıyet azasıdır.” (Müstecabizade İsmet, 1909: 15) cümleleri ile söz konusu üniversal bakış açısı yansıtılır.

Uhuvvet-i Beşeriye başlığı altında aile içinde ebeveynden başlayıp komşular ile devam eden bir sevgi ince ince işlenerek köylülere, şehir halkına ve sonra da tüm Osmanlı vatandaşlarına yönlendirilmiştir. Oradan da “Osmanlı olmayan diğer bütün insanlar” da bu sevgiye dahil edilmiştir. Suya atılan taşın oluşturduğu halkalar gibi sürekli genişleyen bir kardeşlik teması kitapta kendini hissettirmektedir.

1.5. Rehber-i İttihad ve Adalet Kavramı

Osmanlılık fikrinin dördüncü ayağı adalete dayanır. Kitapta bu kelime hiç geçmemektedir. Bu nedenle herhangi bir tanım ya da menşe bilgisi yer olmaz.

Adalet kavramının yerine, adaleti sağlama aracı olan kanunlara çok fazla vurgu yapılması karşımıza çıkmaktadır. Bu vurgu daha çok tehdit merkezli ve ceza içeriklidir.

“...sen, ben hürüm diye aklına geleni yapmaya kalkacak olursan başkalarına zararın dokunur. Onlar senin yüzünden hürriyetlerini kaybetmiş olacakları için şikayet ederler. O zaman kanun sana ceza verir. Kanun bir şey için bu şey yapılmasın demediye kimse onu yapmayacaksn diyemez. Fakat kanun bu şey yapılması demiş ise onu dinlemiyerek yapacak olursak hakaret yakalayarak cezalandırılır.” (Müstecabizade İsmet, 1909: 13).

Kanunlara itaate giden yol ebeveyne itaatten geçer şeklinde özetlenebilecek bir yaklaşımın kitapta yer yer işlendiği göze çarpar. Dolaylı olarak kanunlara itaate götürecek bu yola da teşvik merkezli vurgu yapılmıştır.

Turkish Studies

“En terbiyeli en namuslu adamlar devletin kanununa en ziyade itaat edenlerdir. Kanunlara en ziyade itaat eden çocuklar hangi çocuklar olacaktır bilir misiniz? Durunuz ben size söyleyeyim. Bugün kendi peder ve validelerinin emirlerine en ziyade itaat eden çocuklar ileride de kanunlara en ziyade itaat eden ahalinden olacaklardır.” (Müstecabizade İsmet, 1909: 13).

Adaletin kanunlar aracılığıyla sağlanacağı ve bu başarılamazsa hürriyetin tehlikeye gireceği arkaplanı ile “kanun” a çok fazla referans yapılmıştır. Kanunlar aracılığı ile her sorunun çözülebileceği anlayışının doruğa ulaştığı bu dönemde bu durumu olağan karşılamak gerekir.

1.6. Rehber-i İttihad ve Çalışma Kavramı

“Say-ı Amel” başlığı ile ayrı bir bölüm açılan çalışma konusuna eserde önemli bir yer ayrılmıştır.

“Dünyada ondan daha büyük bir şey yoktur.”, “Bu dünyada en iyi şey çalışarak geçinmektir.”, “Şanı tebcil edilecek en büyük saadettir.” Sözleriyle çalışma övülür. Beraberinde çalışmanın yapılmadığı durum hakkında da bilgilendirme yapılarak zıddı ile konu pekiştirilir. “Eğer insan çalışmazsa bu alemde yaşamağa muktedir olamaz”, “yiyecek ekmek bulamaz.” (Müstecabizade İsmet, 1909: 19-20).

Kitapta çalışma konusu önce derslere çalışmak, sonra bir işte/meslekte çalışmak şeklinde ele alınmış. Bu noktada “çocukların çalışıp bilgili adamlar olmasının hem millet ve vatana hem de rahat yaşamalarına katkıda bulunacağı” belirtilmiştir. Dört Osmanlı’nın (Mehmet, Dimitri, Karabet, Salamon) “arkadaşlarından ziyade çalıştıkları” (Müstecabizade İsmet, 1909: 11) vurgusu da verilmek istenen düşünceyi tamamlamaktadır.

Dört Osmanlı ile ilgili verilen bilgilerden satır aralarına yansıyan ve dikkat çeken bir ayrıntı vardır. Rum Dimitri’nin zenginliği vurgulanarak diğer üç Osmanlı’dan farklılaştırılmıştır.

“Çocukların hepsi bu zavallının haline acıdılar, içlerinden en zengin olan Dimitri bir kuruş, Mehmet’le Karabet ve Salamon birer ikişer metelik verdiler.” (Müstecabizade İsmet, 1909: 12).

Eserin bütününde Ermenilere ve Yahudilere yönelik herhangi bir ötekileştirme tutumunun söz konusu olmadığı görülmektedir. Bunda kitabın yazıldığı tarihte Yunanistan’ın siyasi olarak bağımsız olmasının, diğer halkların ise Osmanlı Devleti’nde yer almasının etkili olduğunu düşünüyoruz.

Okul bitip çalışma zamanı gelince “kiminiz bir mağazaya, kiminiz bir sanata girersiniz, kiminiz çiftçi, kiminiz memur olursunuz.” (Müstecabizade İsmet, 1909: 19) denilerek mesleklerle ilgili bir bilgi verilir. Buradaki sıralamada ticaretin en önde memurluğun en arkada verilmesinden bilinçli bir tercih olduğu, II. Meşrutiyet ile birlikte ön plana çıkan, I. Dünya Savaşı yıllarına ise damgasını vuran “teşebbüs-i şahsi” fikrinin bir yansıması olduğu düşünülmektedir.

“... devrimin ilk yıllarında İttihatçılar kapıkulu geleneğini yadsıyor, bireyciliğin çağdaş toplumun temel felsefesi olduğunu, devlete karşı bireyin savunulması gerektiğini düşünüyorlardı. Bundan böyle birey girişimci kılınacak “teşebbüs-i şahsi” Osmanlı toplumunun yaşam felsefesini oluşturacaktı.” (Toprak, 1988: 19).

“... teşebbüs-ı şahsiyi güçlendirme düşüncesi İttihatçıların 1908 Devrimi sonrasında ortaya koydukları milli iktisat politikasının eğitimciler tarafından ‘okul’a taşınmasını yansıtır.” (Üstel, 2005: 93).

Osmanlılık ideolojisi Balkan Savaşı sonrasında iflas edince teşebbüs-ı şahsi düşüncesi özellikle I. Dünya Savaşı sırasında Müslüman-Türk eşrafı ön plana çıkaran bir evrim yaşayacaktır.

Turkish Studies

“... İttihat Terakki savaş yıllarında ‘orta sınıf’ dediği Müslüman-Türk eşrafi oluştururken sorunun etnik boyutunu sürekli vurgulamış, Müslümanı gayrimüslime karşı kayırmıştı. Ticaret ve zanaat gibi uğraşlarda gayrimüslimlerin gerisinde bulunan Müslüman unsura, devlete kapılanma özlemini bir kenara bırakarak ticarete atılması zanaatla uğraşması, girişimci olması önerilmişti.” (Toprak, 1988: 21).

Yazar çocukların okul çağlarından itibaren meslek seçimi konusunda kafa yormasına zemin hazırlar.

“Her Osmanlı kendine bir sanat intihab etmek için insan kendi kabiliyetini, istidadını yoklamalı, arzusunu daha ziyade ne tarafta olduğunu anlamalıdır” (Müstecabizade İsmet, 1909: 20).

Çalışmayı “akıl ve fikir ile” ve “eli ile” olmak üzere iki türe ayıran yazar, ilkinin daha üstün tutar. El ile çalışmanın insan onurunu kıracak bir yönü olmadığını da yanlış anlaşılmanın önüne geçmek için ekler. Bununla beraber “hangi iş olursa olsun sahibini namusuyla geçindirmeli ve en kolay şekilde yapılmalıdır” vurgusuyla meslekleri bir anlamda eşitler (Müstecabizade İsmet, 1909: 20).

Çalışma konusunda göze çarpan diğer bir konu yazarın zenginlik ile hürriyet arasında kurmuş olduğu doğru orantılı ilişkidir. Yazar, hürriyetin olmadığı yerde zenginliğin de olmayacağını belirtir.

“Çocuklar, dünyada hürriyetle yaşayan insanlar için zenginlik, iyilik kapıları daima açıktır” (Müstecabizade İsmet, 1909: 13).

Benzer bir ilişki, çalışmanın zıddı olan tembellik ile cehalet arasında da kurulmuştur. Cahil ve tembel adamlar için “yiyecek ekmeğin olmadığı” özellikle belirtilmiştir. Hürriyetin çalışma sonucu ortaya çıkacak zenginlikle, cehaletin ise tembellik ile eşdeğer kılınp birbirine bağlandığı kitapta, hür olmayan ve cahil olan adamların “hayvandan bir farkı olmadığı” vurgusu yapılmıştır.

“II. Meşrutiyet’in önemle vurguladığı kamusal bir görev de ‘çalışmak’tır. II. Meşrutiyet tıpkı III. Cumhuriyet Fransa’sı ders kitapları gibi bir varoluş biçimi olarak çalışkanlığı yüceltir. Zira terakki yani ilerleme ancak çalışmakla mümkündür” (Üstel, 2005: 88).

“Çalışmadan ne bir şey kazanılabilir, ne ileri gidilir, ne iyilik yüzü görülür, ne de medeniyet vücuda gelir. Çalışmanın kadri pek büyüktür.” (Müstecabizade İsmet, 1909: 19).

1.7. Rehberi-i İttihad ve Köylülük-Şehirlilik

Eserde bu konuya ilişkin müstakil bir bölüm olmamakla birlikte sağlıkla ilgili bölümde (hıfzısıhha) satır aralarına serpiştirilmiş bazı bilgilere ulaşmak mümkündür. Bu bilgilerde köylülerin lehine bir kıyaslamanın olduğu söylenebilir.

“Tarlalarda çalışan ahali ekseriya şehirlerde yaşayanlardan kuvvetli oldukları gibi sıhhatleri de daha mükemmeldir.” (Müstecabizade İsmet, 1909: 24).

Köylülüğe ilişkin bu pozitif ayrımcılık çiftçilik mesleğinde de kendini gösterir. “Dünyada çiftçilik gibi eğlenceli ve faydalı bir meslek yoktur.” (Müstecabizade İsmet, 1909: 24) denilerek yüceltilir. Eserin yer yer bir ziraat kitabını andıran ayrıntılı bilgiler vermesi ve köyü şehre tercih etmesi yazıldığı dönemin nüfus dağılışının bir yansımasıdır.

“Nüfusun yüzde sekseninden fazlası köylüydü. En azından on beş milyonu ilkel bir ziraat ekonomisi içinde geri kalmışlığın mahkumlarıydılar.” (Tunaya, 2003: 127).

Eserde yazdığı şekliyle “Otuz milyon Osmanlı vardır” demografik bilgisi Tunaya’nın ifadelerince de doğrulanır.

“İkinci Meşrutiyet parlamentosunda Osmanlı ülkesinin ‘İşkodra’dan Basra’ya kadar 3.272.000 km²’lik’ bir yüzölçümüne sahip olduğu belirtilmiştir. Afrika-ı Osmani, Rumeli, Ege Denizi, Anadolu ve Arap vilayetlerini içeren bu geniş ülkede 30 milyon insan yaşıyordu.” (Tunaya, 2003: 127).

Söz konusu bilgilerden yuvarlak rakamlarla yirmi beş milyon civarında insanın köylü olduğunu ve bunların da on beş milyonunun ilkel şartlarda bir ziraat ekonomisi ile iç içe bulunduğu söylenebilir. Buradan yola çıkılarak yazarın çalışma konusunda yazdıklarıyla da birlikte düşünüldüğünde, eserin gerçeklerden kopuk bir şekilde yazılmadığı ortaya çıkar. Her ne kadar satır aralarına “teşebbüs-ı şahsi” düşüncesini olumlayan ifadeler sızdırılsa da tarım ve hayvancılık ile ilgili yer yer ayrıntılı bilgiler verilmesi günün şartlarına uygun bir yaklaşımdır.

Kitapta şehir ve şehirciliğe ilişkin olarak aşağıda görüldüğü üzere sağlık perspektifinden bir bakış sergilenmiştir.

“Büyük şehirlerde evler çok sık olduğu gibi ekseriya da insanın sıhhatini bozacak surette yapılmıştır.” (Müstecabizade İsmet, 1909: 22).

“Şehirlerde gayet büyük caddeler, muntazam lağımlar, umumi bağçeler bulunursa inanların sıhhati daha ziyade iyileşir, ömürleri de o nispette uzun olur.” (Müstecabizade İsmet, 1909: 22).

1.8. Rehberi-i İttihad ve Askerlik

Eserde askerlik ile ilgili müstakil bir başlık ve okuma parçası niteliğinde “Bir Şanlı Asker” adıyla bir de alt başlık bulunmaktadır.

Askerlik “dünyadaki pek şerefli, pek mukaddes bir şey” olarak tanımlanır. Askerden beklenen “vatanımızı düşmanlardan koruması, vatani yolunda ateşler içine atılması, canını feda etmesi”dir (Müstecabizade İsmet, 1909: 21).

Askerlerin olmadığı bir vatanı “hepimiz düşmanların ayakları altında kalırdık. O mübarek sayede memleketimizde rahat rahat yaşarız.” (Müstecabizade İsmet, 1909: 21) denilerek askerlerin varlığı ve yokluğu durumlarına yönelik yorumlar yapılmıştır.

Buradan asker kaçaklığına bir geçiş yapılarak kaçaklık, “alçaklık” olarak adlandırılmıştır.

“Böylelerin dünyada da ahrette de yüzleri karadır.” (Müstecabizade İsmet, 1909: 21) denilerek kitapta karşımıza çok az çıkan uhrevi bir göndermeye yer verilir.

Askerlik konusunun Osmanlılık ideolojisi ile paradoksal bir birliktelik içinde olması satır aralarına aksetmiştir. “Askerlik bize atalarımızdan miras kaldı.” (Müstecabizade İsmet, 1909: 21) denilerek gayri müslimlere yönelik bir sorunsal su yüzeyine çıkarılmıştır.

Müslim, gayri müslim eşitliğinin sağlanmasına yönelik adımlardan biri olan Tanzimat Fermanı ile askerlik görevi Osmanlı sınırlarında yaşayan herkes için zorunlu kılındı.

“... asker maddesi dahi berminal-i muharrer mevadd-ı mühimmeden olarak eğerçi muhafaza-i vatan için ahalinin farize-i zimmeti ise de şimdiye kadar cari olduğu veçhile bir memleketin aded-i nüfusu mevcudesine bakılmayarak kiminden rütbe-i tahammülüünden ziyade ve kiminden noksan asker istenilerek hem nizamsızlığa ve hem ziraat ve ticaret mevadd-ı nafiasının ihlalini mucip olduğu misullü askerliğe gelenlerin ilanihayetül ömür istihdamları dahi füturu ve kat-ı tenasülü müstelzim olmakta olmasıyla her memleketten lüzumu takdirinde talep olunacak

neferat-ı askeriye için bazı usul-ı hasene ve dört beş sene istihdam zımnında dahi bir tarik-ı münavebe vaz' ve tesis olunması icab-ı haldendir." (Kili-Gözübüyük, 2000: 22).

Adı geçen yeni durum hem müslim cephesinde hem de gayrı müslim cephesinde bir takım tereddütler oluşturmuştur. "Eskinin gazilik ve şehitlik rütbeleriyle değerlendirildiği savaşçılık yerine 'asker millet' kavramı" bu ortamda müslim cephesinde belirlemeye başlarken (Koloğlu, 1999: 24) gayrimüslim cephesinde ise mecburi hizmetten kaçınma arayışları görülecektir. Bu arayışlar 1856 Islahat Fermanı ile sonuç verecek ve bedel vermek suretiyle gayri Müslimlerin askerlikten muafiyetinin önü açılacaktır.

"...Hiristiyan vasir tebaa-ı gayrimüslime dahi ehal-ı İslam misullû hisse-i askeriye itası hakkında muahharan verilen karara inkıyad mecburiyetinde bulunması ve bu hususta bedel vermek veya nakten akçe itasıyla hizmet-i fi'liyeden muaf olmak usulunun icra olunması" (Kili-Gözübüyük, 2000: 27).

Kitabın yazıldığı tarih göz önünde bulundurulduğunda -19 Mayıs 1325 (1Haziran 1909)- halen Islahat Fermanı'nda gayrimüslimler için getirilen bedelli askerlik uygulamasının yürürlükte olduğu görülecektir. Bununla beraber aynı günlerde "Kanun-ı Esası'nin eşitlik talebini karşılamak üzere", "Müslüman Olmayan Vatandaşların Askere Alınmaları ile İlgili Kanun'un (Anasırı Gayri Müslimenin Kur'aları Hakkında Kanun)" çıkarılması için mecliste çalışmalarına başlanmıştır (Ahmad, 1999: 103). Adı geçen kanunun çıkarılarak 11 Ağustos 1909'da yayımlanmıştır (Ahmad, 1995: 85).

Yazarın askerlik konusu ile öğrencileri bilgilendirirken temkinli bir dil kullanmasının aynı günlerde sürecin görüşülmesi ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Osmanlılık ideolojisinin uygulanmasına yönelik önemi büyük olan bu kanun ancak dört buçuk yıl yürürlükte kalabilecek ve 15 Şubat 1915'te yayımlanan yeni bir kanun ile bedelli askerlik yeniden kabul edilecektir (Ahmad, 1999: 104).

Eserde askerlik ile iç içe olan şehit ve gazi terimlerinin bir kez dahi kullanılmaması ölüm, yaralanma terimlerinin tercih edilmesi dikkat çekicidir. Bu tercihte Osmanlılık ideolojisi çerçevesinde yazarın bir tutarlılık sergileme çabasının düşünülmektedir. Böylelikle İslam ile iç içe geçmiş terimler yerine daha genel tabirler kullanılmıştır.

"Bir Şanlı Asker" alt başlığı ile verilen okuma parçası niteliğindeki bölümde 31 Mart Olayı'nı bastıran ordu içinde yaralanan bir askerin canından önce vatanını ve hürriyetini düşünmesi vurgulanmıştır. Savaşlarla dolu Osmanlı tarihinde, 31 Mart Olayı'nın bastırılması ile ilgili bir örneğin seçilmesi ve bu olay için "hürriyet muhaberesi" tabirinin kullanılması oldukça manidardır. Eserin tam da o günlerde yazılmış olması, söz konusu olayın hafızalarda bıraktığı derin iz, askerlik ile ilintilendirilmesine zemin hazırlamıştır.

Askerlik ile ilişkilendirilen bir başka konu da jimnastik sporudur. Bu ilişki "jimnastik yapmayan iyi bir asker olamaz" cümlesiyle özetlenmektedir. Kitabın fihrist kısmında hıfzısıhhanın yan başlığı olarak verilen jimnastik hakkında önemli bir yer ayrıldığı söylenebilir. Uzun uzun ne olduğu, nasıl yapılacağı, çeşitleri anlatıldıktan sonra en son yukarıdaki cümle ile ne için yapılacağı sorusu da yanıtlanmıştır. Adeta o kadar ayrıntı bu bağlantıyı kurmak için dolgu malzemesi haline getirilmiştir. Askerlik ile o günlerin gözde sporu jimnastik, madalyonun iki yüzü gibi ortaya konulmuş, sağlıklı askerlerin yetişmesi için jimnastik fon olarak kullanılmıştır. Bu durum Üstel'in, "çocuk askerliğe hazır olmasını sağlayacak bir disiplin altında bulunmalıdır" (Üstel, 2005: 86) cümlesi ile uyum içindedir. 19. yy milliyetçiliğinin ana temalarından biri olan bu durumun Osmanlı Devleti'ne transfer edildiği söylenebilir. Eserde anne babaya, büyüklere, yaşlılara itaatin çok fazla vurgulanması da yine askerliğe hazırlanış hali ile birlikte düşünülebilir.

1.9. Rehberi-i İttihad ve Meclis Kavramı

Meclis kelimesi eserde toplam dokuz kez geçerek “Meclis-i Mebusan Yahud Millet Meclisi” adıyla müstakil bir başlık şeklinde öğrencilere sunulmuştur.

Adı geçen bölümde meclis ile ilgili bazı sayısal verilere yer ayrılmıştır. “Üç yüze yakın” aza olduğu; bu azaların millet tarafından “dört yılda bir kendi içinden” seçildiği; her sene “dört ay” bir yere toplanarak millet işlerine baktıkları belirtilir (Ahmad, 1999: 104).

II. Meşrutiyet dönemine yönelik çalışmaları ile önemli bir otorite olan Z. Toprak’ın ifadesi ile “Millet Meclisi terimi ilk kez bu kitapta yer alır.” (Toprak, 1988: 158) 1876 yılındaki açılışından itibaren Mebusan Meclisi ya da Meclis-i Mebusan adının kullanıldığı bilinmektedir. Yazar tarafından bilinen adının yanında günümüzde de kullanımı aynen devam eden “Millet Meclisi” tabirinin tercih edilmesi ve bu yönde “ilk” olması esere bugünden bakınca ayrı bir orijinallik katmıştır. Kitapta “Meclis-i Mebusan” terimi iki kez geçerken “Millet Meclisi” teriminin üç kez geçtiği görülmektedir.

Kitapta padişahın meclis kıyaslamasına özel bir vurgu yapılmıştır. “Padişahımız, Millet Meclisi karar vermedikçe kendi kendine bir şey yapamaz” (Toprak, 1988: 158) cümlesi ile sivriyen bu mukayese meclisin üzerinde herhangi bir güç yoktur izlenimini sergilemektedir. Bu satırların yazıldığı günlerde padişah, Sultan Reşat’tır ve 31 mart Olayı’nın bastırılmasından sonra tahttan indirilen II. Abdulhamid sürgüne gönderilmiştir. Aynı dönemde “1909 Tadili” adı verilen kapsamlı bir anayasa değişikliği hazırlıkları yapılmaktadır. Yapılan değişiklikler 4 Eylül 1909’da yayımlanacaktır. “3,7,27,77 ve 113. maddelerde yapılan değişiklikler padişahın gücünün ve ona tanınan yetkilerin kesin olarak sona erdiğini göstermektedir. “İmparatorluk içinde en yüksek merciin kim olacağı sorusu “Mebusan Meclisi” olarak yanıtlanmıştır (Ahmad, 1995: 81-82; Kili-Gözübüyük, 2000: 84-88).

Osmanlı Meclisi’nin Mebusan Meclisi ve Ayan Meclisi olarak iki bölümden oluştuğuna yönelik herhangi bir bilgi verilmemesi hitap edilen yaş seviyesinin de göz önünde bulundurularak konunun ayrıntıdan uzak bir şekilde aktarılma kaygısının sonucu olduğu düşünülmektedir.

1.10. Rehberi-i İttihad ve Seçim Kavramı

“Seçim” terimi, vatandaşlığın ayırt edici yönlerinden birini oluşturan özellik taşımaktadır. Eserde bu terim meclisin anlatıldığı bölümde sadece bir kez geçmektedir.

“Bu Mecliste Müslümandan, Rumdan, Ermeniden, Yahudiden hasılı cümle Osmanlılar’dan üç yüze yakın aza vardır. Bu azaları Millet dört senede bir kere kendi içinden seçerek meclise gönderir.” (Müstecabizade İsmet, 1909: 17).

Araştırmanın sınırları içinde yer alan 1908-1912 döneminde iki genel seçim (1908-1912) ve bir ara seçim (1911) olmak üzere toplam üç seçim yapılmıştır. Kitabın yazıldığı tarih göz önüne alındığında ise sadece 1908 seçimlerinin tamamlandığı görülmektedir.

“1908 seçimi, 1878’de toplanan Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nın (ikinci dönem) hazırladığı yasaya göre yapılmıştır. Bu yasanın ilkelerine göre seçimler iki dereceliydi. Oy hakkı erkeklere tanınmıştı. Seçimler aynı gün yapılmamaktaydı. Gerek ikinci seçmenlerin seçimi gerekse milletvekillerinin seçimi her vilayette hatta bazen her sancakta ayrı tarihlere rastlıyordu. Seçim bölgesi olarak sancak kabul edildiği için 50 bin erkek Osmanlı vatandaşı için bir milletvekili seçme ilkesine karşın, bu nüfusun altındaki sancaklar 25 bin erkek nüfusu için bir milletvekili seçebiliyorlardı.” (Çavdar, 1987: 5).

Seçim ile iç içe olan diğer bir kavram “seçilme”dir. Eserde “seçilen” konumundaki milletvekilleri “aza” olarak adlandırılmakta ve onlar hakkında bazı bilgiler verilmektedir. Kaç tane

milletvekili olduğu, kaç yıl arayla milletin içinden seçildikleri, milletvekili olabilmek için dini/etnik bir kısıtlama olmadığı belirtildikten sonra şu özellikleri ilave edilir.

“Bunlar millerin en akıllı, en fikirli adamları olmak lazımdır. Her sene dört ay millet işlerine bakarlar. Bizim iyiliğimiz için kanunları, nizamları düzeltirler, haksız işlerin önünü alırlar. Milletin, vatanın ileri gitmesi, rahat ve iyilik içinde yaşaması için ne lazımsa hepsi onları düşünerek yapmaya çalışırlar.” (Müstecabizade İsmet, 1909: 18).

1.11. Rehberi-i İttihad ve Padişah

Eserde toplam sekiz kez padişah kelimesi geçmektedir. Bunlardan biri Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey için, diğerleri ise sondan bir önceki padişah Beşinci Mehmet Reşat içindir. Örtük ifadelerle pek çok kez değinilen II. Abdülhamid'in adı ise hiç kullanılmaz.

Kitapta padişah başlığı ile geçen bölümde padişahlık kurumu hakkında genel bir tanıtımdan çok, kitabın yazıldığı tarihte görevde olan Sultan Reşat hakkında bir bilgilendirme vardır. Bu bilgilendirme hemen her seferinde ikinci çoğul şahıs iyelik eki ile kullanılarak “padişahımız” şeklinde yer verilmiştir.

Padişaha karşı bu muhabbetli dilin kullanılması padişahlık müessesine karşı olan saygıdan ya da Sultan Reşat'ın olağanüstü özellikte bir yönetici olduğundan ileri gelmemektedir. Bunun temel nedeni selefi II. Abdülhamid'in kitabın yazıldığı günlerden sadece bir süre önce tahttan indirilerek sürgüne gönderilmesidir. Ondan kurtulmanın ve pasif birinin sultan olmasının sevinci cümlelere fazlasıyla aksetmiştir (Ahmad, 1995: 217). Bu durum II. Meşrutiyetin ilanını perçinleyen bir olay gibi algılanır. Çünkü hürriyet ilan edilse de sürekli eleştirilen II. Abdülhamid tahta kalmaya devam etmiştir. Bu durum 1878 yılında Kanun-i Esasi'nin rafa kaldırılması gibi bir tecrübenin yaşanmış olması nedeniyle sürekli bir tereddüt oluşturuyordu.

Yazarın Sultan Reşat ile ilgili “Beşinci Sultan Mehmet Han” ismini tercih etmesi, onun daha çok bilinen adı Reşat'ı kullanmaması basit bir ayrıntı gibi görülebilir. Ancak bu ayrıntının ardında yazarın da bizzat yaşadığı 31 Mart Olayı'nın izleri ve II. Abdülhamid'e karşı duyulan olumsuz düşüncelerin etkisi vardır. Adeta bu olaydan sonra İstanbul yeniden fethedilmiş, bu fethin sembolü olarak veliaht Mehmet Reşat, sadece Mehmet adıyla anılır olmuştu. “... padişahın İstanbul'u ilk kez fethetmiş olan II. Mehmet'e telmihen V. Mehmet olarak tahta geçmesi önerildi ve kabul edildi. Hatta bir mebusa göre bu ikinci fetih bütün Osmanlı halklarının kalp birliği ile yapıldığı için birincisinden daha değerliydi (Akşin, 1987: 134).

Padişahın yeryüzündeki bütün Müslümanların halifesi olduğu bilgisinin verilmesi bu kurumun gücünün önemsendiğini göstermektedir.

“Padişahımız vatanımızda ne kadar Osmanlı varsa hepsinin padişahı ve yeryüzündeki Müslümanların da halifesidir” (Akşin, 1987: 134).

Padişaha hürmet ve emrine itaat etme olumlanırken, onun yetkilerinin sınırlandırıldığına özellikle dikkat çekilir. “Padişahımız millet meclisi karar vermedikçe kendi kendine bir şey yapamaz.” (Akşin, 1987: 134). Böylelikle artık padişaha itaat meclis kararlarına itaat haline gelmiştir.

“Allah padişahımızı millete bağışlasın. Amin.” (Akşin, 1987: 134) cümlesi de geleneksel “padişahım çok yaşa” sözünün neredeyse aynısı olması bakımından dikkat çekicidir.

1.12. Rehber-i İttihad ve Vatandaş Kavramı

Eserde vatandaş kavramına yönelik herhangi bir bölüm ya da tanım yoktur. Üç yerde çoğul bir şekilde ya da “vatandaşları sevmek” kalıbı ile cümle içlerinde kullanılmıştır.

Turkish Studies

“Yine böylece bütün köylüleri, şehirler ahalisini, hülasa Osmanlı ülkesindeki memleketlerde yaşayan bütün vatandaşlarınızı seversiniz.” (Müstecabizade İsmet, 1909: 9).

“Pekâlâ, işte tıpkı bunun gibi görmeden siz bütün vatandaşlarınızı, Osmanlı toprağındaki bütün çocukları seversiniz.” (Müstecabizade İsmet, 1909: 10).

“Demek ki vatandaşlarınızı seversiniz.” (Müstecabizade İsmet, 1909: 10).

Yer verilen her üç cümle de eserin “Vatan ve İnsaniyet Uhuvvet-i Beşeriye” başlığının içinde yer almaktadır.

Rehber-i İttihad ile aynı on yıl içinde yayımlanan Kamus-ı Türki’de (1901) vatandaş “bir memleket içerisinde yaşayan insanlardan her biri” şeklinde tanımlanmaktadır. Görüldüğü üzere çok yüzeysel, genel bir açıklama ile yetinilmiştir.

Osmanlı Devleti için yeni bir kavram olan vatandaş, “resmi bir belgede herhalde ilk kez 1856 Islahat Fermanı’nda” kullanılmıştır (Somel, 2005: 116).

Eserde yüzyıllardır kullanılagelen “tebaa” ya da “raiye” kavramları bir kez bile geçmemektedir. Kamus-ı Türki’de “tebaa” için “bir devletin taht-ı hükmünde olan ahali” denirken “raiye” için, “bir hükümdarın hüküm ve idaresine tabi olup tekalif-i emriye veren halk” açıklaması yapılır. Her iki tanımda da “hüküm” edilen ortak paydasının vurgusu dikkat çekicidir.

Raiyyet ve tebaa kavramlarının kitapta bir kez bile geçmemesinin bilinçli bir tercih olduğu düşünülmektedir. Böylece Osmanlı Devleti’nde yaşayanların artık “hüküm” edilen özelliğini kaybetmesinin kitaba aksettirilmiş olduğu söylenebilir. Ancak bir zihin dünyasından kopuşun gerçekleştiği ama diğer zihin dünyasına geçişin tamamlanmadığı da ortadadır. Hakların ve sorumlulukların tam vurgulanmadığı ve tanımlanmadığı yeni yetme bir vatandaş vardır karşımızda. Bu vatandaşın adının bile dil ucuyla söylenmesinin daha çok kanuna vurgunun hakim olmasının nedeni belki de en önemli altın çağını yaşayan Osmanlılık düşüncesinin etkisi altında yazılmasında aranmalıdır. Çünkü aşağıda görüleceği üzere Osmanlı olmak, vatandaş olmaktan önce gelmiş; pekâlâ pek çok yerde vatandaş ya da Osmanlı vatandaşı tabiri de kullanılması yerinde olacakken sadece “Osmanlı” kavramı tercih edilmiştir.

“Vatanımızda otuz milyon Osmanlı vardır. En iyi Osmanlı kimdir? En iyi Osmanlı vatanına nen çok hizmet eden, vatanının i’la-ı şan ve şerefine çalışandır.” (Müstecabizade İsmet, 1909: 7).

“Çünkü hepsi bir vatanın evladı olduklarını, hepsi de Osmanlı bulduklarını hocalarından iyice öğrenmişlerdi.” (Müstecabizade İsmet, 1909: 11).

“... bu iki gün biz Osmanlıların en mübarek günlerimizdendir.” (Müstecabizade İsmet, 1909: 8).

“Şimdi ne kadar Osmanlı varsa hepsi hürdür.” (Müstecabizade İsmet, 1909: 17).

“Devletimizin kanunu yanında Osmanlıların hepsi bir olması demektir.” (Müstecabizade İsmet, 1909: 9).

“Çocuklar, biz Osmanlıların en büyük bir meclisimiz vardır ki adına Meclisi Mebusan – yahut- Millet Meclisi denir. Bu mecliste Müslümandan, Rumdan, Ermeniden, Yahudiden hasıl cümle Osmanlılardan üç yüze yakın aza vardır.” (Müstecabizade İsmet, 1909: 11).

“Bugün Osmanlılar için pek mübarek bir gündür. Padişahımız vatanımızda yaşayan ne kadar Osmanlı varsa hepsinin padişahı ve yeryüzündeki Müslümanların da halifesidir.” (Müstecabizade İsmet, 1909: 11).

Turkish Studies

“Çünkü padişahımız ne kadar Osmanlı varsa hepsinin en büyüğüdür.” (Müstecabizade İsmet, 1909: 9).

Sonuç

Eğitim ve okul, toplumu dönüştürme aracı olarak II. Meşrutiyet’in ilanı sonrasında daha fazla önem kazanmıştır. “Yeni toplum-yeni insan” projesi kapsamında müfredata devrimin hemen ertesinde “Malumat-ı Medeniye” adında bir ders konulmuştur. Bu ders cumhuriyet dönemi boyunca yurt bilgisi, vatandaşlık bilgileri, vatandaşlık ve insan hakları eğitimi gibi farklı adlarla okutulan dersin temelini oluşturmaktadır.

Bir dersin hedeflerine ulaşmasında kullandığı en önemli enstrümanlardan biri ders kitabıdır. Ders kitabına bakılarak o dersin iktidar sahiplerince nelere hizmet etmesinin beklendiği belirli ölçülerde ortaya çıkarılabilir. Bu gerekçeyle bu çalışma bağlamında Malumat-ı Medeniye dersine yönelik olarak yazılan ilk kitaplardan biri olan “Rehber-i İttihad”, büyüteç altına alındı.

Bu kitap o günlerin resmi ideolojisi olan Osmanlılık fikrini benimsetmek amacıyla ilkokul çocukları için Müstecabizade İsmet tarafından yazılmıştır.

Üstel ve Toprak tarafından “ilk” olma özelliğine vurgu yapılsa da bunun kronolojik anlamda değil içeriğindeki bazı özelliklerine yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Toprak tarafından dile getirilen “Millet Meclisi” tabirinin ilk kez kullanıldığı eser olması Rehber-i İttihad’ın belki de en ayırdedici yönüdür.

II. Abdulhamid dönemine yönelik takınılan olumsuz tavır ve meşrutiyet değerlerinin ön plana çıkarılması Malumat-ı Medeniye dersinin genel beklentisi olarak kitapta yer almıştır.

Yazar ile eseri özellikle siyasi bölümlerde birbirinden ayırmak neredeyse mümkün değildir. Daha çok şairliği ile bilinen ve Jöntürkler’e de yakınlığı olan ve bu nedenle II. Abdulhamid tarafından sürgüne gönderilen Müstecabizade İsmet, II. Meşrutiyet’in ilanından bir süre sonra İstanbul’a gelmiştir. Oradaki atmosferi ve özellikle 31 Mart Olayı’nı yerinde izleme olanağını yakalamıştır. O günlerin halet-i ruhiyesi ile de Rehber-i İttihad’ı yazmıştır. Bu yüzden eserde onun İstanbul ve sürgün tecrübelerinin izlerini görmek mümkündür.

Dilinin övgüyü hakedecek kadar sade olması Osmanlı Devleti’nin tarıma dayalı ekonomisini göz ardı etmeden yer yer ayrıntılı ziraat bilgileri vermesi ve İslam dini ile ilişkilendirilebilecek temizlik, sadaka şehitlik gibi konularda seküler bir jargon kullanması eserin dikkat çeken yönleridir.

Eserin en dikkat çeken özelliği aslında adında saklanmıştır. Hem iktidarın en önemli sahibi olan İttihad Terakki’ye hem de resmi ideoloji olan Osmanlıcılığın o günlerdeki kullanımıyla İttihad-ı anasıra bilinçli bir gönderme yaparak Rehber-i İttihad isminin seçilmesi pek çok soruyu cevaplar niteliktedir.

Vatandaşın ödevleri arasında yer alan ve zamanla bir şablon haline gelen askerlik yapma, vergi verme, kanun ve kurallara uyma, seçimlerde oy kullanma dörtlüsünden vergi konusu ile ilgili en ufak bir bilginin kitapta yer almaması dikkat çekicidir. Bu durum oldukça düşündürücüdür.

Bağımsız bir ders olarak müfredata günümüzden yüzyıl önce dahil edilen Malumat-ı Medeniye dersi 1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı’ndan sonra önemini daha da pekiştirmiştir. Ancak özellikle Balkan Savaşı ile birlikte Türkçülüğün yükselen değer olması ve Üç Tarzı Siyaset’in ilki olan Osmanlıcılığın iflas etmesi ders kitaplarına da yansımaktır. Yeni Malumat-ı Medeniye kitapları yeni resmi ideoloji ile yazılacağından ve Rehber-i İttihad yazıldığı sene (1909) ve sonrasındaki bir-iki yılın ardından önemini kaybedecektir.

Turkish Studies

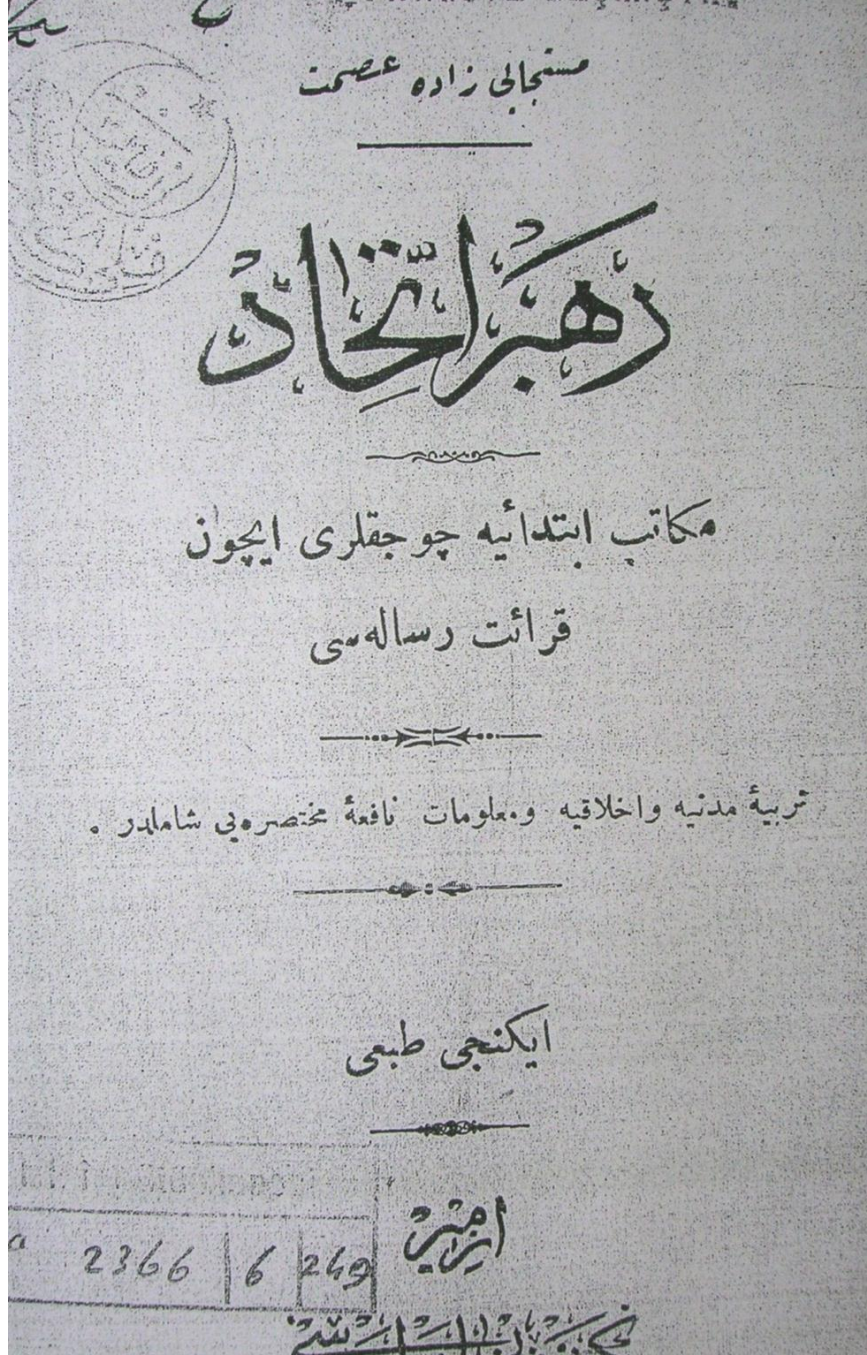

KAYNAKÇA

- AHMAD Feroz (1999). **İttihatçılıktan Kemalizme**, 4. Basım, Çev. Fatmagül Berktaş (Baltalı), İstanbul: Kaynak Yayınları.
- AHMAD Feroz (1995). **İttihat ve Terakki 1908-1914**, Çev. Nuran Yavuz, 4. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- AKŞİN Sina (1987). **Jöntürkler ve İttihat Terakki**, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ÇAVDAR Tefik (1987). **Müntehib-i Saniden Seçmene**, Ankara: V Yayınları.
- DOĞAN Nuri (1993). **İlk ve Orta Dereceli Okul Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918)**, Ankara: Bağlam Yayınları.
- HUYUGÜZEL Ö. Faruk (2004). **İzmir’de Edebiyat ve Fikir Hareketleri Üzerine Araştırmalar**, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı Kültür Yayınları.
- KİLİ Suna-GÖZÜBÜYÜK, A.Şeref (2000). **Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- KOLOĞLU Orhan (1999). “Osmanlı Devletinde “Asker Millet” Anlayışının Oluşması”, **Tarih ve Toplum**, C.32, S.192, s. 24-26.
- MÜSTECABİZADE İsmet (1909). **Rehber-i İttihad**, İkinci Tab’, İzmir: Keşişyan Matbaası.
- ÖZSARI Mustafa (2007). **Müstecabizade İsmet-Hayatı ve Eserleri**, İstanbul: 3F Yayınları.
- SERÇE Erkan (1996). **İzmir’de Kitapçılık (1839-1928)**, İzmir: Akademi Kitabevi.
- SOMEL S. Akşin (2005). “Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, C.1, İstanbul: İletişim Yayınları, s.88-97.
- TOPRAK Zafer (1988). “80. Yıldönümünde ‘Hürriyetin İlanı’ (1908) ve ‘Rehber-i İttihad’ “, **Toplum ve Bilim**, S.42, s.157-173.
- TUNAYA T. Zafer (2003). **Türkiye’de Siyasi Gelişmeler (1876-1938) Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet Dönemi**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ÜSTEL Füsün (2004). **“Makbul Vatandaş”ın Peşinde-II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÜSTEL Füsün (2005). “II. Meşrutiyet ve Vatandaş’ın İcad’ı”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, C.1, İstanbul: İletişim Yayınları, s.166-179.

EK:1- REHBER-İ İTTİHAD

EK:2

فهرس	
چيفتجىلك	افاده
حيوانات اهليه	ير يوزى
اينك	وطن - عثمانلى دواتى
آن	وطنپرورلك
قيون	وطن وانسانيت
طاووق	اخوت بشريه
حيوانلره اذيت	صدقه
مراحتلى بر كوكر جين	حزبت
حيوانات وحشيه	وظائف انسانيه
ييل ياخود سنه	مساوات
مواسم	جهالت
كوش ، آى ، بيلديزلر	ملت مجلسى
ييفميرمن افندمنك بر	پادشاه
حديث حكمت آميزى	سى وعمل
تربيه و نزاكت	عسكرلك
ممدنلر	برشانلى عسكر
بعض وصايا صحيه	حفظ ايد . . . . . ثرينا - تيق

Turkish Studies